

Differential Object Marking in Persian A Typological Review of the Object Marker “rā”

Arsalan Golfam^{1*} & Saleh Tabatabai²

Vol. 14, No. 6, Tome 78
pp. 211-244
January & February
2024

Received: 3 August 2021
Received in revised form: 21 November 2021
Accepted: 20 December 2021

Abstract

The linguistic phenomenon of differential object marking (DOM) has long been recognized as a basis for typological categorization of world languages in terms of how the direct object is case-marked. Yet, DOM in Farsi constitutes a source of contention among linguists. Some of them maintain that DOM actually exists in Farsi where they assert some types of the direct object are case-marked with “rā,” but, on the contrary, others give counterexamples for each instance to prove that is not the case. That is why some Iranian linguists have entirely abandoned the idea of DOM in Farsi and assigned “rā” a new functional role other than an object case-marker. By elucidating the theoretical bases of DOM in general, the present analytical review aims to apply a new approach to how “rā” is used in Farsi sentences with transitive verbs. The approach not only proposes explanations for the aforesaid counterexamples, but also attempts to restore its grammatical role as the case-marker of the direct object to “rā” by introducing a new viewpoint on DOM in Farsi. Thus, by establishing a grammatical role to “rā” as a marker of some kinds of direct objects, the present paper has attempted to redefine DOM in Persian. It is hoped that future corpus-based studies about the relative frequencies of “rā” occurrences in Persian sentences will lend evidential support to this theoretical approach.

Keywords: typological study, differential object marking, “rā” with Farsi transitive verbs, definiteness, specificity, animacy

¹ Corresponding Author, Associate Professor, Department of Linguistics, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran, Email: golfamar@modares.ac.ir ;
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9402-9079>

² Ph.D. Student of Cognitive Sciences, Linguistics, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran; ORCID ID: <http://orcid.org/0000000252649974>

1. Introduction

Differential object marking (DOM) is a linguistic phenomenon in over 300 world languages where the object of a verb can be either case-marked or unmarked, depending on a number of factors. These factors usually have something to do with the prominence of the object, that is, characteristics such as its definiteness, specificity and/or animacy. But regarding the Persian language, there have been widespread disputes among linguists about the occurrence of DOM in this language thus far. Some linguists have focused on the use of “*rā*” in Farsi, which sometimes comes after the direct object of a transitive verb and sometimes not, and claimed that only some direct objects are marked with “*rā*”, providing evidence for the occurrence of DOM in Farsi. For instance, it has been asserted that “*rā*” is associated only with definite and/or specific objects, and it does not necessarily come after the other types of objects. Other linguists, however, have promptly given counterexamples from Farsi to refute such claims as lacking comprehensiveness. The present paper attempts to answer the question whether it is possible to resolve all those counterexamples against the object-marking role of “*rā*” by presenting a new theoretical basis, restoring the grammatical role to “*rā*” in Persian sentences with transitive verbs. Thus, by applying a theoretical framework that was first used by Judith Aissen elsewhere, the present analytical review shows how it is possible to settle almost all the disputes over DOM in Farsi.

Therefore, as noted above, our main research question is as follows: Is it theoretically possible to restore to “*rā*” its grammatical role as the case-marker of some direct objects in Farsi, resolving the counterexamples given so far in order to disprove claims about the occurrence of DOM in Farsi? Our hypothesis is that with the help of a theoretical framework applied otherwise by Aissen, it is possible to do that.

2. Literature Review

The fact that whether DOM actually occurs in Farsi has long been the subject of discussions among linguists. Comrie (1989, pp. 132-133) associated the direct

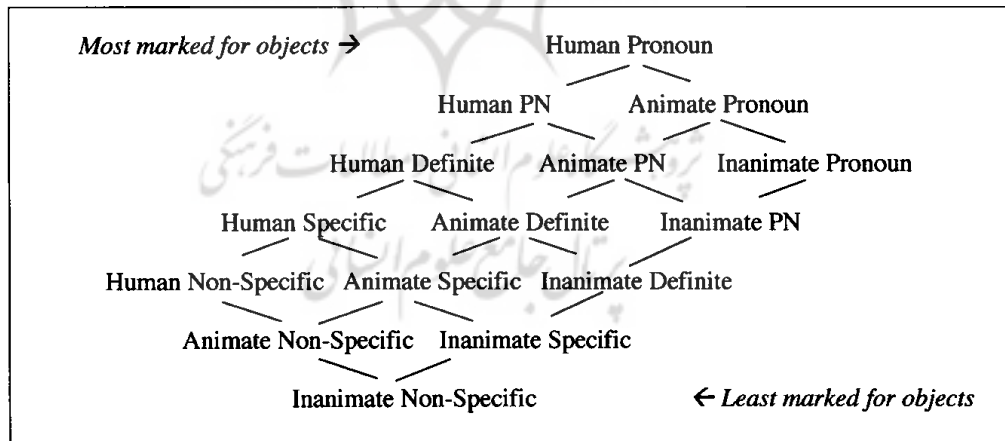
object's markedness in Farsi with the definiteness, and claimed that the Persian direct object is marked with "rā" only if it is definite. However, this is a claim that many other linguists have disputed over (e.g. see: Browne, 1970; Dabir-Moghaddam, 1990; Lazard, 1982, 1984; Lambton, 1984; Karimi, 1989, 1990; Natal Khanlari, 1999; Shokouhi & Kipka, 2003; Peterson, 1974; Roberts, 2005; Rahimian & Hajjani, 2009; Rasekh Mahand, 2010; Sadeghi, 1999).

3. Methodology

The American linguist Judith Aissen has attempted (2003) to explain DOM using the "optimality theory," based on the harmonious alignment of the grammatical relation between the subject and the object according to the dimensions of animacy and definiteness (see Fig. 1).

Figure 1

Relative Markedness on the Scales of Animacy and Definiteness: (a) Animacy Scale: Human > Animate > Inanimate; (b) Definiteness Scale: Personal Pronoun > Proper Name > Definite NP > Indefinite Specific NP > Non-Specific NP (Aissen, 2003).

The purpose of tables and figures in documents is to enhance your the readers'

understanding of the information presented in the document. It is much lucid and efficient

According to Aissen, “It is those direct objects which are most in need of being distinguished from subjects that get overtly case-marked. This intuition is sometimes expressed as the idea that the function of DOM is to disambiguate subject from object” (Aissen, 2003, p. 437). In the present paper, the very theoretical framework is applied to the current issue of DOM in Farsi, though surprisingly Aissen's view of DOM in Farsi does not differ from a properly challenged view by Lazard in this regard (Aissen, 2003, pp. 468-471).

As Aissen noted, the more prominent the direct object is, the more likely it is to be case-marked, because “the function of DOM is to disambiguate subject from object” (Aissen, 2003, p. 437). Accordingly, if the prominence of the object is so much that it is not possible to clearly distinguish the subject from the object, the object must be marked *compulsorily*, and when the prominence of the object is less than this limit, the object can be marked *optionally*, and, finally, if there is no ambiguity in distinguishing the subject from the object, there is no need to mark the object (see the Table 1).

Table 1

Differential Object Marking in Farsi, Based on the Relative Prominence of Object/Subject: A definite object with a definite subject (either specific or unspecific) must be marked with "rā" (the first column); An indefinite, specific object with an indefinite subject (either specific or unspecific) must be marked with "rā", but with a definite subject, it can optionally be marked with "rā" (the second column); An indefinite, unspecific object with an indefinite, unspecific subject must be marked with "rā", but with an indefinite, specific subject, it can optionally be marked with "rā", while with a definite subject, it is used either with or without "rā", depending on its dimension of animacy (the third column).

Object Subject	Definite	Indefinite Specific	Indefinite Unspecific		
			human	animate	in- animate
Definite	<i>compulsory</i>	<i>optional</i>	<i>optional</i>		*
Indefinite Specific	<i>compulsory</i>	<i>compulsory</i>	<i>optional</i>		
Indefinite Unspecific	<i>compulsory</i>	<i>compulsory</i>	<i>compulsory</i>		

دوماهنامه بین‌المللی

۱۴د، ش ۶ (پیاپی ۷۸)، بهمن و اسفند ۱۴۰۲، صص ۲۱۱ - ۲۴۴

مقاله پژوهشی

<http://dorl.net/dor/20.1001.1.23223081.1401.0.0.116.8>

مفعول‌نمایی افتراقی در زبان فارسی: بازنگری رده‌شناختی نشانه مفعول مستقیم

ارسلان گلفام*^۱، صالح طباطبایی^۲

۱. دانشیار گروه زبان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۲. دانشجوی دکتری علوم شناختی، زبان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۱۲

چکیده

دیری است که پدیده زبان‌شناختی مفعول‌نمایی افتراقی، درخصوص چگونگی حالت‌نشانی مفعول مستقیم، همچون مبنایی برای دسته‌بندی‌های رده‌شناختی زبان‌های جهان شناخته شده است. با این همه، مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی محل مناقشات میان زبان‌شناسان بوده است. برخی از آنان بر این رأی رفته‌اند که مفعول‌نمایی افتراقی به‌راستی در زبان فارسی وجود دارد، زیرا برخی از انواع مفعول مستقیم در جملات فارسی با «را» نشان‌دار می‌شوند، حال آن‌که زبان‌شناسان دیگری، در مقابل، مثال‌های نقضی را در هر مورد از فارسی آورده‌اند تا نشان دهند که چنین نیست. از این رو، برخی از زبان‌شناسان ایرانی ایده مفعول‌نمایی افتراقی را در فارسی یکسره کنار نهاده و برای «را» نقش کارکردی تازه‌ای تعریف کرده‌اند. مقاله حاضر با تبیین مبانی نظری کلی مفعول‌نمایی افتراقی، بر آن بوده است تا به شیوه‌ای مروری - تحلیلی به چگونگی کاربرد «را» در جمله‌های فارسی دارای فعل گذرا از منظر تازه‌ای بنگرد. این رویکرد نظری نه تنها مثال‌های نقض پیش‌گفته را توجیه می‌کند، بلکه همچنین با نگرش تازه‌ای به مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی می‌کوشد تا نقش دستوری حالت‌نشانی مفعول مستقیم را به «را» در این جمله‌ها بازگرداند. بدین ترتیب، مقاله حاضر با تثبیت نقش «را» همچون نشانگر برخی از انواع مفعول مستقیم، مفعول‌نمایی افتراقی را در زبان فارسی بازتعریف کرده است. امید می‌رود با اجرای مطالعات پیکره‌بنیاد آینده رویکرد نظری حاضر به‌واسطه شواهد زبانی تقویت شود.

واژه‌های کلیدی: مطالعه رده‌شناختی، مفعول‌نمایی افتراقی، «را» با افعال گذرای فارسی، معرفگی، مشخص‌بودگی، جان‌داری.

E-mail: golfamar@modares.ac.ir

* نویسنده مسئول مقاله:

۱. مقدمه

یکی از شاخص‌های رده‌شناختی مهم به چگونگی حالت‌نشانی مفعول مستقیم در زبان‌های مختلف مربوط است. در برخی از زبان‌ها، مفعول‌های مستقیم معمولاً با نشانه‌ای مشخص می‌شوند، و در برخی دیگر از زبان‌ها هیچ نشانه‌ای ندارند، و، سرانجام، در دسته دیگری از زبان‌های جهان، گاه نشان‌دار و گاه بی‌نشان‌اند. این ویژگی زبان‌های دسته اخیر «مفعول‌نمایی افتراقی»^۱ خوانده شده است. با این همه، چگونگی وقوع پدیده مفعول‌نمایی افتراقی در زبان‌هایی که چنین پدیده‌ای در آن‌ها دیده می‌شود یکسان نیست. مثلاً در زبان کاتالان معیار، ضمایر شخصی نشانه مفعول مستقیم دارند، ولی سایر انواع مفعول‌های مستقیم معمولاً این نشانه را نمی‌پذیرند. اما در زبان ترکی معیار، همه مفعول‌های مستقیم معرفه و نکره مشخص نشانه مفعول می‌پذیرند و فقط مفعول‌های مستقیم نکره نامشخص چنین نشانه‌ای ندارند.

اما درخصوص زبان فارسی، تاکنون میان زبان‌پژوهان مناقشات گسترده‌ای بر سر پدیده مفعول‌نمایی افتراقی در این زبان وجود داشته است. برخی از زبان‌شناسان، در چارچوب تعریف مفعول‌نمایی افتراقی، به کاربرد حرف «را» در فارسی که گاه با مفعول مستقیم همراه می‌شود و گاه با آن همراه نمی‌شود توجه کرده و مدعی شده‌اند که تنها برخی از مفعول‌های مستقیم با «را» نشان‌دار می‌شوند. مثلاً ادعا شده است که نشانه «را» لزوماً تنها با مفعول معرفه و/یا مشخص همراه می‌شود، و ذکر آن با مفعول‌های دیگر الزامی نیست. اما زبان‌شناسان دیگری، در مقابل، مثال‌های نقضی را از فارسی در برابر هر یک از این دعاوی آورده‌اند تا نشان دهند که چنین ادعاهایی فاقد جامعیت‌اند. کار این مناقشه دیرپای چندان بالا گرفته است که برخی از زبان‌شناسان معاصر یکسره از اعطای نقشی دستوری به «را» همچون نشانه مفعول مستقیم دست برداشته و رأی تازه‌ای را درباره نقش «را» همچون نشانه مبتدای ثانویه پیش کشیده‌اند. مقاله حاضر در پی پاسخ‌گویی به این پرسش رده‌شناسانه برآمده است که آیا ممکن است با ارائه رویکرد نظری تازه‌ای بتوان به توجیه همه مثال‌های نقض مذکور درباره نقش دستوری حرف «را» پرداخت و نقش حالت‌نشانی مفعول مستقیم را به «را» در جمله‌هایی با فعل‌گذرا بازگرداند. نوشتار حاضر کوشیده است تا نشان دهد که رویکردی نظری که جویدیت آیسن^۲، زبان‌شناس آمریکایی و استاد دانشگاه

کالیفرنیا، درخصوص موضوع مفعول‌نمایی افتراقی در چارچوب «نظریه بهینگی»^۲ پیش کشیده است می‌تواند مناقشه بر سر مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی را فرونشاند، هرچندکه خود آیسن از این رویکرد نظری چنین بهره‌ای نبرده، بلکه تنها به تکرار آرای پیشینیانش، به‌طور خاص ژیلبر لازار^۳، درباره مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی بسنده کرده است. بدین ترتیب، مقاله مروری تحلیلی حاضر با مرور بر رویکردهای نظری کلی مربوط به مفعول‌نمایی افتراقی و، به ویژه، رویکرد آیسن به این موضوع و سپس با بررسی تحلیلی مهم‌ترین آرای زبان‌پژوهان درباره مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی، رویکرد نظری آیسن را در این باره به کار می‌بندد تا نشان دهد چگونه می‌توان با چنین رویکردی مشکلات پیشین را بر طرف ساخت و راه تازه‌ای برای مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی گشود.

۲. پیشینه پژوهش

در برخی از زبان‌ها، مفعول‌های مستقیم معمولاً نشانه‌ای می‌گیرند، و در برخی دیگر از زبان‌ها نشانه‌ای ندارند، و، سرانجام، در دسته سوم از زبان‌ها، گاهی نشان‌دار می‌شوند و گاهی بی‌نشان‌اند یا، به عبارت دیگر، همه مفعول‌های مستقیم به صورت یکسانی نشان داده نمی‌شوند. نخستین بار این ویژگی رده‌شناسانه اخیر را که «مفعول‌نمایی افتراقی» خوانده شده است گئورگ بوسونگ^۴، زبان‌شناس آلمانی، معرفی کرد و اظهار داشت که این پدیده دست‌کم در سیصد زبان زنده دنیا حضور دارد (Bossong, 1985, p. viii). در مقام ذکر مثال، در اسپانیولی، مفعول‌های مستقیمی که هم انسان باشند و هم مشخص با حرف *a* (به) نشان‌دار می‌شوند (Rodríguez-Mondoñedo, 2007):

(1) *Pedro besó a su hija.*

پدرو | دخترش | اش | به | بوسید | پدرو |

پدرو دخترش را بوسید.

اما مفعول مستقیم غیرجان‌دار، حتی اگر مشخص یا معرفه باشد، حرف نشانه *a* را نمی‌پذیرد (همان):

(2) *Pedro besó el retrato.*

عکس | بوسید | پدرو

پدرو عکس را بوسید.

در عین حال، مفعول‌های مستقیم غیرانسان و جان‌داری که مشخص باشند، به صورت اختیاری می‌توانند نشانه *a* را بپذیرند یا نپذیرند (همان):

(3) *Pedro vio (a) la gata.*

گربه | (به) | دید | پدرو

پدرو گربه را دید.

البته مفعول‌نمایی افتراقی در همه زبان‌هایی که این پدیده در آن‌ها دیده می‌شود به شیوه یکسانی روی نمی‌دهد. مثلاً در زبان کاتالان معیار، ضمائر شخصی نشانه مفعول مستقیم می‌پذیرند، ولی سایر انواع مفعول‌های مستقیم معمولاً این نشانه را ندارند (Galdeano, 2017). امادر زبان ترکی معیار، همه مفعول‌های مستقیم معرفه و نکره مشخص نشانه مفعول می‌پذیرند و فقط مفعول‌های مستقیم نکره نامشخص فاقد چنین نشانه‌ای‌اند (Böhm, 2014, p. 422). با آن‌که شاید چنین بنماید که مفعول‌نمایی افتراقی پدیده زبانی قاعده‌مندی نباشد، ولی رده‌شناسانی که به این پدیده پرداخته‌اند جهانی‌های قاعده‌مند جالبی در آن یافته‌اند (Bossong, 1985; Comrie, 1989; Croft, 1990).

کامری در کتابش *جهانی‌های زبان و رده‌شناسی زبان‌شناختی* (۱۹۸۹) با اشاره به این پدیده درباره آن چنین نوشت: «طبیعی‌ترین نوع ساخت گذرا ساختی است که در آن، کنشگر به لحاظ جان‌داری و معرفگی رتبه بالایی دارد و کنش‌پذیر در جان‌داری و معرفگی فرودست‌تر است. هر گونه انحرافی از این الگو به ساخت نشان‌دارتری می‌انجامد» (Comrie, 1989, p. 128).

آیسن، زبان‌شناس آمریکایی و استاد دانشگاه کالیفرنیا، از منظر زبان‌شناسی نقش‌گرا پدیده «مفعول‌نمایی افتراقی» را در چارچوب «نظریه بهیگی» بررسی کرده و با جمع‌بندی پژوهش‌های رده‌شناسانه پیشین در این باره به این نتیجه رسیده است که «هر اندازه برجستگی^۱ مفعول مستقیم بیشتر باشد، احتمال بیشتری می‌رود که به صورت بارز نشان‌دار شود»، زیرا «فقط آن مفعول‌های مستقیمی که باید از فاعل‌ها تمایز یابند از همه

بیشتر لازم است نشان‌دار شوند» (Aissen, 2003, p. 437). به دیگر سخن، حالت‌نشانی مفعول مستقیم اساساً به کار ابهام‌زدایی میان فاعل و مفعول می‌آید؛ هنگامی‌که ابهامی در میان نباشد، نیازی به آن نیست یا ضرورتی ندارد.

چگونگی وقوع پدیده مفعول‌نمایی افتراقی در زبان فارسی از دیرباز محل بحث زبان‌پژوهان بوده است. کامری (1989, p. 132-133) حالت‌نشانی مفعول مستقیم را در زبان فارسی به معرفی آن مرتبط دانسته و مدعی شده است که حالت‌نشانی مفعول مستقیم با استفاده از نشانه «را» تنها در صورت معرفه‌بودن آن روی می‌دهد. اما این مطلبی است که بسیاری از زبان‌پژوهان دیگر درباره آن درنگ کرده‌اند (صادقی، ۱۳۴۹؛ ناتل خانلری، ۱۳۵۱؛ Browne, 1970؛ Peterson, 1974؛ Lazard, 1982, 1984؛ Lambton, 1984؛ Karimi, 1989, 1990؛ دبیرمقدم، ۱۳۶۹؛ Shokouhi & Kipka, 2003؛ Roberts, 2005؛ Rahimian & Hajiani, 2009؛ راسخ مهند، ۱۳۸۹). درست است که در زبان فارسی، مفعول مستقیم معرفه معمولاً با «را» همراه می‌شود، ولی در فارسی به مثال‌های فراوانی می‌توان برخورد که در آن‌ها، مفعول مستقیمی که معرفه نبوده با «را» به کار رفته است:

(۴) کسی را نمی‌بیند.

(۵) بچه‌هایی را دید که نان خشک می‌خورند (دبیرمقدم، ۱۳۶۹).

بر این اساس، مثلاً زبان‌شناس فرانسوی ژیلبر لازار بر این رأی رفته است که همه مفعول‌های معرفه، چه جان‌دار باشند و چه نباشند، لزوماً نشانه مفعولی «را» می‌گیرند (Lazard, 1982, p. 181). ولی مفعول‌های نکره به صورت اختیاری نشان‌دار می‌شوند، مگر مفعول نکره مشخص که علی‌القاعده نشان‌دار می‌شود (Lazard, p. 183). برخی دیگر از زبان‌شناسان نیز در این باره آراء متفاوتی اظهار داشته‌اند (برای آگاهی از گوناگونی آراء در این باره بنگرید به: معزی‌پور، ۱۳۹۷). مثلاً کریمی در این باره مدعی شده است که در فارسی، مفعول مستقیم مشخص، خواه نکره باشد و خواه معرفه، همواره با «را» همراه می‌شود، حال آن‌که مفعول مستقیم نامشخص با «را» همراه نمی‌شود (Karimi, 2003, p. 91). مشکل این‌جاست که زبان‌شناسان دیگری، در مقابل، از پیکره‌های زبان فارسی مثال‌های نقضی را در برابر هر یک از این آراء مختلف پیش کشیده‌اند تا اثبات کنند که هیچ‌یک از آن‌ها با وجود مثال‌های نقض از اعتبار و جامعیت لازم برخوردار نیست (مثلاً بنگرید به دبیرمقدم، ۱۳۸۳؛

۱۹۹۲). بر این اساس، دبیرمقدم آراء پیشین را درباره نقش دستوری حرف «را» همچون نشانه مفعول مستقیم یکسره کنار گذاشته و رأی تازه‌ای را درباره نقش «را» همچون نشانه مبتدای ثانویه پیش کشیده و، به عبارتی، وقوع پدیده مفعول‌نمایی افتراقی را در زبان فارسی منتفی دانسته است (دبیرمقدم، ۱۳۸۳)، هرچندکه برخی دیگر از زبان‌پژوهان به جرح و تعدیل یا نقد این رأی برخاسته‌اند (Dalrymple & Nikolaeva, 2011؛ معزّی‌پور، ۱۳۹۷). بدین ترتیب، وقوع پدیده مفعول‌نمایی افتراقی در زبان فارسی همچنان در هاله‌ای از ابهام قرار دارد. مقاله حاضر در پی یافتن راه تازه‌ای برای تبیین چگونگی وقوع این پدیده در زبان فارسی برآمده است.

۳. چارچوب نظری: رویکرد آيسن به پدیده مفعول‌نمایی افتراقی

آيسن پژوهش‌های رده‌شناسانه پیشین را درباره مفعول‌نمایی افتراقی به صورت اصل زیر جمع‌بندی کرده است: «هر اندازه برجستگی مفعول مستقیم بیشتر باشد، احتمال بیشتری می‌رود که به صورت بارز نشان‌دار شود» (Aissen, 2003, p. 436). نخست آيسن، به پیروی از جمعی از زبان‌شناسان پیش از خود، دو مقیاس برای حالت‌نشانی مفعول مستقیم در جمله‌های دارای فعل گذرا در نظر گرفته است. سپس کوشیده است تا مفعول‌نمایی افتراقی را با استفاده از «نظریه بهینگی» و بر مبنای تطابق هماهنگی^۷ رابطه دستوری فاعل و مفعول با مقیاس‌های جان‌داری و معرفگی توضیح دهد. او مفهوم «تطابق هماهنگ» را از پرینس^۸ و اسمولنسکی^۹ (۱۹۹۳) که نخستین بار نظریه بهینگی را در حوزه واج‌شناسی به کار بستند برگرفته است.

۳-۱. جان‌داری

چنان‌که به تفصیل خواهد آمد، جان‌داری نقش مهمی در مفعول‌نمایی افتراقی ایفا می‌کند. آيسن، به نقل از کرافت (1988)، مقیاس رابطه دستوری فاعل (کنشگر) و مفعول (کنش‌پذیر) و مقیاس جان‌داری را به ترتیب چنین بیان می‌کند:

مقیاس رابطه دستوری:

فاعل < مفعول (فاعل برجسته‌تر از مفعول است، زیرا معمولاً فاعل کنشگر و مفعول کنش‌پذیر است)

مقیاس جان‌داری:

انسان < جان‌دار < غیرجان‌دار (انسان از بقیه جان‌داران، و جان‌دار از غیرجان‌دار برجسته‌تر است)

حال، اگر مقیاس‌های بالا را به شیوه‌ای هماهنگ بر هم تطابق دهیم، انتظار می‌رود که در زبان‌های مختلف، فاعل جملات بیش‌تر انسان باشند تا غیرجان‌دار، و مفعول‌ها بیشتر غیرجان‌دار باشند تا انسان.

سلسله‌مراتب بالا را می‌توان به صورت سلسله‌مراتب «شروط نشان‌داری»^۱ چنین بازنویسی کرد:

*فاعل/غیرجان‌دار << *فاعل/جان‌دار << *فاعل/انسان

*مفعول/انسان << *مفعول/جان‌دار << *مفعول/غیرجان‌دار

بر اساس این سلسله‌مراتب شروط نشان‌داری، که رتبه‌بندی (یا اولویت) شروط مربوط به چگونگی کاربرد فاعل و مفعول را در جملات نشان می‌دهد، پرهیز از به‌کاربردن فاعل غیرجان‌دار در جملات بیش از سایر انواع فاعل است، چنان‌که پرهیز از به‌کار بردن مفعول انسان در جملات بیش از سایر انواع مفعول است. بدین ترتیب، انتظار می‌رود که در زبان‌های مختلف، از کاربرد جملاتی با فاعل غیرجان‌دار و/یا مفعول انسان بیش از بقیه اجتناب شود. در مقابل، انتظار داریم که کاربرد جملاتی با فاعل انسان یا جان‌دار و مفعول غیرجان‌دار از همه بیشتر باشد.

در مقام ذکر مثال، در زبان هاگالتهک^۱، از زبان‌های مایاهای گواتمالا، کاربرد فاعل‌های غیرجان‌دار در جملاتی با فعل گذرا یکسره نامعمول است (Craig, 1977). همچنین پژوهش درباره‌ی پیکره‌های زبان گفتار سوئدی نشان داده است که در این زبان، ۹۲ درصد از جملات دارای فعل گذرا فاعل «کنشگر» جان‌دار، و ۹۱ درصد مفعول «کنش‌پذیر» غیرجان‌دار داشته‌اند (فقط ۹ درصد دارای مفعول مستقیم جان‌دار بوده‌اند) (Dahl, 2008). به‌طور کلی، شواهد

مختلفی از پیکره‌های زبان‌شناسی حاکی از آن است که طبیعی‌ترین و معمول‌ترین ساخت‌های گذرا فاعل جان‌دار و مفعول غیرجان‌دار دارند (Czypionka, 2013, p. 4). بنابراین، می‌توان منطقاً نتیجه گرفت که مفعول‌هایی که برجستگی کم‌تری دارند (مانند مفعول غیرجان‌دار) در برابر فاعل برجسته (مانند فاعل جان‌دار) به حالت‌نشانی نیاز ندارند، حال آن‌که ممکن است مفعول‌های برجسته (مانند مفعول جان‌دار) در برابر فاعل کم‌تر برجسته (مانند فاعل غیرجان‌دار) به حالت‌نشانی نیاز پیدا کنند. به دیگر سخن، «اقتصادی» نیست که مفعولی را که برجستگی کم‌تری از فاعلش دارد و، در نتیجه، به‌خودی‌خود از آن متمایز است، نشان‌دار سازیم.

۲-۳. معرفی

در بسیاری از زبان‌ها، مفعول‌نمایی افتراقی کلاً یا بعضاً با معرفه‌بودن یا نبودن مفعول مستقیم رابطه دارد. آیسن مقیاس معرفی را چنین بازتعریف کرده است:

ضمیر شخصی < اسم خاص (عَلَم) < اسم (یا گروه اسمی) معرفه < اسم (یا گروه اسمی) نکره مشخص < اسم (یا گروه اسمی) نکره نامشخص (Aissen, 2003, p. 444). این مقیاس می‌تواند معرف سلسله‌مراتب تلویحی در خصوص حالت‌نشانی مفعول مستقیم باشد، بدین معنا که مثلاً اگر در زبانی، مفعولی را که گروه اسمی معرفه باشد نشان‌دار بکنند، در آن زبان، مفعولی را که اسم خاص یا ضمیر باشد نیز نشان‌دار می‌کنند. اسم (یا گروه اسمی) معرفه به چیزی (هستاری^{۱۲}) که گوینده فرض می‌کند که شنونده از قبل آن را می‌شناسد، و اسم نکره به چیزی (هستاری) که گوینده فرض می‌کند که شنونده با آن آشنایی ندارد، دلالت می‌کند (Frawley, 1992, p. 75). اما اسم (یا گروه اسمی) نکره مشخص چه تفاوتی با اسم (یا گروه اسمی) نکره نامشخص دارد؟ حقیقت آن است که معیار مشخص‌بودگی^{۱۳} گروه‌های اسمی مسئله‌ای زبان‌شناختی بلکه حتی فلسفی بوده و بحث‌های مفصل و فراوانی بر سر آن درگرفته است (Enç, 1991, pp. 1-25). از آن‌جا که در این نوشتار، مجال (یا نیازی) برای ورود به این مباحث نیست، تنها به ذکر این نکته بسنده

می‌شود که در زبان‌شناسی، «مشخص‌بودگی عبارت است از یکتایی یا تفرّد چیزی (هستاری) که بتوان در جهان (خارجی یا ذهنی) مدلول معینی برای آن یافت» (Frawley, 1992, p. 99). بر این اساس، هر گاه اسم/گروهی اسمی در جمله یا عبارتی چنان باشد که گوینده مدلول معینی را در جهان از آن در نظر داشته باشد، آن اسم/گروه اسمی مشخص است. حال ممکن است که گوینده فرض کند که شنونده با مدلول آن اسم/گروه اسمی مشخص از قبل آشناست (معرفة مشخص) یا فرض کند که شنونده آن را از قبل نمی‌شناسد (نکره مشخص). چنین می‌نماید که اگر اسم/گروهی اسمی معرفه باشد، آن اسم/گروه اسمی مشخص است. اما اسم نکره می‌تواند مشخص یا نامشخص باشد. به دو جمله زیر بنگرید:

(۶) استاد باید دانشجویی را به نمایندگی کلاس تعیین کند.

(۷) استاد دانشجویی را به نمایندگی کلاس تعیین کرد.

در جمله (۶)، «دانشجویی» نکره و نامشخص است، ولی در جمله (۷)، «دانشجویی» نکره ولی مشخص است.^{۱۴}

نکته دیگر درباره بخش‌نامه‌هایی^{۱۵} چون «دو تا از کتاب‌ها» است. بخش‌نامه‌ها با آن‌که چون نکره می‌نمایند، نکره «مشخص» اند، زیرا مصداقی مشخص، هرچند ناشناخته برای شنونده، دارند (Enç, 1991, p. 10). بر این اساس، سوره‌های عمومی^{۱۶} (هر و همه) را نیز به‌طور معمول می‌توان نکره مشخص برشمرد. به مثال زیر بنگرید:

(۸) سرآشپز هر غذایی را می‌چشید و درباره‌اش نظر می‌داد.

در جمله (۸)، مراد از «هر غذایی» همه غذاهایی که در جهان وجود داشتند نیست، بلکه هر غذایی است که در آن موقعیت خاص در دسترس سرآشپز قرار داشت. بنابراین، می‌توان جمله (۸) را چنین بازگفت: «سرآشپز هر یک از آن غذاها را می‌چشید...». بدین ترتیب، می‌توان گفت که «هر غذا» مصداق مشخصی دارد، هرچندکه آن مصداق برای شنونده ناشناخته است (Enç, 1991, p. 11).^{۱۷}

با «تطابق هماهنگ» فاعل و مفعول به لحاظ برجستگی‌شان نسبت به یکدیگر می‌توان شروط نشان‌داری را این‌جا درباره معرفگی نیز در نظر گرفت:

*فاعل/نکره نامشخص << *فاعل/نکره مشخص << *فاعل/معرفه << *فاعل/اسم خاص
 << *فاعل/ضمیر
 *مفعول/ضمیر << *مفعول/اسم خاص << *مفعول/معرفه << *مفعول/نکره مشخص
 << *مفعول/نکره نامشخص

لازمهٔ شروط بالا آن است که فراوانی جملاتی با افعال گذرا که در آن‌ها فاعل نکره نامشخص و مفعول ضمیر باشد کم‌تر، و در مقابل، فراوانی جملاتی با افعال گذرا که در آن‌ها، فاعل ضمیر و مفعول نکره نامشخص باشد بیشتر باشد. شواهد حاصل از مطالعات پیکره‌بنیاد دربارهٔ برخی زبان‌ها درستی این شروط را تأیید می‌کند. مثلاً بر پایهٔ بررسی پیکره‌بنیادی نشان داده شده است که در جملات هلندی با افعال گذرا، فراوانی وقوع ضمیر شخصی در نقش‌های فاعلی و مفعولی به ترتیب ۸۷ و ۱۳ درصد، فراوانی وقوع گروه اسمی معرفه در نقش‌های فاعلی و مفعولی به ترتیب ۶۸ و ۳۲ درصد، و فراوانی وقوع گروه اسمی نکره در نقش‌های فاعلی و مفعولی به ترتیب ۴۰ و ۶۰ درصد است (Kaan, 1998, p. 340).

۳-۳. مفعول‌نمایی افتراقی: بررسی تک‌بعدی

می‌توان ساخت‌های مربوط به مفعول‌نمایی افتراقی را بر مبنای هر یک از مقیاس‌های معرفگی و جان‌داری، به صورت مجزا، دسته‌بندی کرد. نخست به مقیاس معرفگی می‌پردازیم: در زبانی چون کالکاتونگو^{۱۸} (از زبان‌های بومیان استرالیا که اکنون از زبان‌های در حال انقراض شمرده می‌شود)، هیچ مفعول مستقیمی نیاز به حالت‌نشانی نداشت. اما در مقابل، در زبان کاتالان، فقط ضمائر مفعولی را باید حالت‌نشانی کرد، و در پیچانچ‌چارا^{۱۹} (از زبان‌های بومیان استرالیا)، فقط ضمائر مفعولی و مفعول‌های علم نشان مفعولی می‌گیرند، و در زبان ترکی (استانبولی)، همهٔ مفعول‌ها به جز مفعول‌های نکره نامشخص نشان‌دار می‌شوند، و، سرانجام در زبان مکتوب ژاپنی، همهٔ مفعول‌ها نشان حالت مفعولی می‌پذیرند (Aissen, 2003, p. 450).

درخصوص مقیاس جان‌داری نیز به گوناگونی جالبی برمی‌خوریم: در زبان پدیش^{۲۰}، فقط برخی از مفعول‌های جان‌دار نشان‌دار می‌شوند؛ در زبان سینهای^{۲۱}، همهٔ مفعول‌های جان‌دار

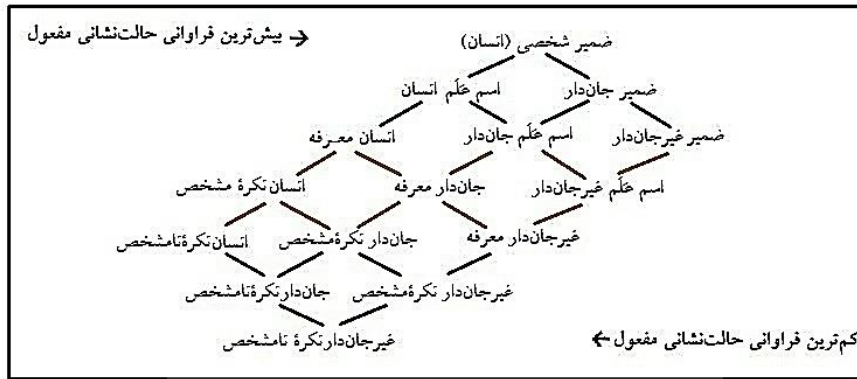
به صورت اختیاری نشان مفعولی می‌پذیرند؛ در زبان ریتارنگو^{۲۲}، از زبان‌های بومیان استرالیا، همه مفعول‌های انسان و جان‌دار نیاز به حالت‌نشانی دارند؛ در زبان دارگاری^{۲۳}، از دیگر زبان‌های بومیان استرالیا، همه مفعول‌های جان‌دار حالت مفعولی می‌پذیرند (ibid, p. 458)؛ در زبان بایونگو^{۲۴}، همه مفعول‌های جان‌دار (از جمله انسان) و دو دسته از مفعول‌های بی‌جان (غذاهای گوشتی و گیاهی) نشان‌دار می‌شوند (Krause & von Heusinger, 2019, p. 175)؛ و، سرانجام، در زبان مکتوب ژاپنی، همه مفعول‌ها نشان مفعولی دارند (Aissen, 2003, p. 458).

۳-۴. مفعول‌نمایی افتراقی: بررسی دو بُعدی

تا اینجا به تأثیر جداگانه دو مقیاس معرفگی و جان‌داری بر مفعول‌نمایی افتراقی اشاره شد، ولی همواره این دو خصوصیت به صورت جداگانه در این پدیده دخیل نیستند، بلکه برآیند تأثیرات هر دو می‌تواند حالت‌نشانی مفعول را تعیین کند. مثلاً در زبان هندی، هم مفعول جان‌دار و هم مفعول بی‌جان را می‌توان حالت‌نشان کرد، ولی حالت‌نشانی مفعول بی‌جان فقط منحصر به گروه اسمی معرفه است. یا در زبان رومانیایی، امکان مفعول‌نمایی افتراقی تنها به مفعول‌هایی که هم جان‌دار و هم مشخص باشند، محدود است، و در عین حال، مفعول‌نمایی افتراقی برای ضمیر و اسم خاص اجباری ولی برای سایر گروه‌های اسمی معرفه و نکره مشخص اختیاری است (Aissen, 2003, p. 458).

سراست‌ترین رویکرد به مفعول‌نمایی دو بُعدی مستلزم رتبه‌بندی مجموعه‌ای از خصوصیات منتج از ترکیب مقیاس‌های جان‌داری و معرفگی است. ماحصل چنین رویکردی را می‌توان در نمودار زیر نشان داد.

رتال جامع علوم انسانی

نمودار ۱. حالت‌نشانی نسبی مفعول بر پایه مقیاس‌های جان‌داری و معرفگی (به نقل از Aissen, 2003, p. 459)

Figure 1
Relative Case-Marking Based on the Scales of Animacy and Definiteness
(Aissen, 2003, p.459)

به‌طور کلی، ضمایر شخصی (ضمایر ارجاعی به انسان‌ها) از همه عبارتهای دیگر برجستگی بیشتری دارند، زیرا در مقیاس جان‌داری، انسان از همه برجسته‌تر است، و در مقیاس معرفگی ضمایر شخصی برجسته‌ترین‌اند. در مقابل، گروه اسمی غیرجان‌دار نکره نامشخص کم‌ترین برجستگی را دارد، چه هم در مقیاس جان‌داری و هم در مقیاس معرفگی از کم‌ترین برجستگی برخوردار است. با این همه، رتبه‌بندی بر اساس دو مقیاس جان‌داری و معرفگی همواره مطلق نیست، زیرا مثلاً میان اسم عَلم انسان و ضمیر جان‌دار نمی‌توان مطلقاً یکی را از دیگری برجسته‌تر دانست: اسم عَلم انسان از ضمیر جان‌دار در مقیاس جان‌داری برجسته‌تر است، حال آن‌که ضمیر جان‌دار از اسم عَلم انسان در مقیاس معرفگی برجستگی بیشتری دارد. از این روست که اسم عَلم انسان و ضمیر جان‌دار در نمودار (۱) در عرض یکدیگر، و نه در طول هم، جای داده شده‌اند، هرچندکه ممکن است که در زبان خاصی، که معرفگی بر جان‌داری چیرگی داشته باشد یا بر عکس، یکی از این دو نسبت به دیگری برجسته‌تر به‌شمار آید، چنان‌که پس از این خواهد آمد.

پیش‌تر گذشت که مبنای مفعول‌نمایی افتراقی این اصل است که «هر اندازه برجستگی مفعول مستقیم بیشتر باشد، احتمال بیشتری می‌رود که به‌صورت بارز نشان‌دار شود» (Aissen, 2003, p. 436). نمودار (۱) را می‌توان بر پایه این اصل چنین تعبیر کرد که احتمال بیشتری می‌رود که مؤلفه‌های بالاتر نمودار حالت مفعولی داشته باشند تا مؤلفه‌های پایین‌تر. این نمودار همچنین سلسله‌مراتب تلویحی‌ای را درخصوص مفعول‌نمایی افتراقی باز می‌نماید: اگر در نمودار (۱)، الف بالاتر از ب باشد، در این صورت:

- اگر در زبانی، مفعولی از نوع ب را باید نشان‌دار کرد (اجباری)، در آن زبان، همه مفعول‌هایی از نوع الف را نیز باید نشان‌دار کرد (اجباری).
- اگر در زبانی، مفعولی از نوع ب را بتوان نشان‌دار کرد (اختیاری)، در آن زبان، همه مفعول‌هایی از نوع الف را می‌توان نشان‌دار کرد (اختیاری).
- اگر در زبانی، هیچ مفعولی از نوع الف را نتوان نشان‌دار کرد، در آن زبان، هیچ مفعولی از نوع ب را نیز نمی‌توان نشان‌دار کرد.

سه گزاره شرطی بالا، درخصوص دو مؤلفه از نمودار (۱) که در طول هم جای دارند صدق می‌کنند، ولی چنان‌چه این دو مؤلفه در عرض هم قرار داشته باشند، به‌طور کلی نمی‌توان درباره سلسله‌مراتب تلویحی آن‌ها داوری کرد. مثلاً ممکن است در زبانی (چون رومانیایی)، مفعول نکره انسان را نشان‌دار کنند، حال آن‌که مفعول علم غیرجان‌داری را نشان‌دار نکنند، یا بر عکس، در زبان دیگری (چون عبری)، مفعول علم غیرجان‌دار را نشان‌دار کنند، ولی مفعول نکره انسان را نشان‌دار نکنند (Aissen, 2003, p. 460).

۴. طرح مسئله: وقوع پدیده مفعول‌نمایی افتراقی در زبان فارسی

کامری (1989, pp. 132-133) با استناد به مثال‌های زیر، حالت‌نشانی مفعول مستقیم را در زبان فارسی با معرفگی مرتبط دانسته است:

(۸) حسن کتاب را دید.

(۹) حسن یک کتاب دید.

درست است که در زبان فارسی، مفعول مستقیم معرفه معمولاً با «را» همراه می‌شود،

ولی در فارسی به مثال‌های فراوانی می‌توان برخورد که در آن‌ها، مفعول مستقیمی که معرفه نبوده با «را» به کار رفته است:

(۱۰) کسی را نمی‌بیند.

(۱۱) بچه‌هایی را دید که نان خشک می‌خورند (دبیرمقدم، ۱۳۶۹).

بدین ترتیب، زبان‌شناس فرانسوی ژیلبر لازار در مقاله‌ای با عنوان «تکواژ را در فارسی» نوشت که همه مفعول‌های معرفه، چه جان‌دار باشند و چه نباشند، لزوماً نشانه مفعولی «را» می‌گیرند (Lazard, 1982, p. 181)، ولی مفعول‌های نکره به صورت اختیاری نشان‌دار می‌شوند، مگر مفعول نکره مشخص که علی‌القاعده نشان‌دار می‌شود (Lazard, p. 183). لازار دو دسته از نکره‌های مشخص را برمی‌شمارد: بخش‌نماها - که پیش‌تر درباره‌شان سخن گفتیم - و نکره‌هایی که به شخص یا چیز مشخصی (برای گوینده) دلالت کنند:

(۱۲) یکی از آن کتاب‌ها را خواندم.

(۱۳) کتابی را خواندم که...

به رأی لازار (۱۹۸۲)، همه مفعول‌های مشخص، حتی اگر نکره باشند، نشانه «را» می‌پذیرند. اما درخصوص مفعول‌های نکره نامشخص چه می‌توان گفت؟

چنان‌که گذشت، به رأی لازار، در فارسی، مفعول‌های نکره نامشخص به صورت اختیاری نشانه «را» می‌گیرند، ولی احتمال (و فراوانی) حالت‌نشانی مفعول‌های نکره نامشخص، از انسان تا غیرجان‌دار، به شدت کاهش می‌یابد. به دیگر سخن، حالت‌نشانی مفعول با حرف «را» برای مفعول‌های نکره نامشخصی که انسان یا جان‌دار باشند، جایز یا رواست، ولی درخصوص مفعول‌های غیرجان‌دار روا نیست (Lazard, 1982, p. 185-186). لازار کوشیده است که با مثال روشنگری بر این تقابل میان نکره نامشخص انسان و نکره نامشخص غیرجان‌دار تأکید ورزد:

(۱۴) شاه ترک نزد امپراطور روم قاصدی را فرستاد تا با او همدست شود.

(۱۵) شاه ترک نزد امپراطور روم پیامی فرستاد تا با او همدست شود.

در (۱۴)، حذف «را» از مفعول مستقیمی که انسان نامشخصی باشد («قاصدی») جایز است ولی ترجیحاً با آن به کار رفته است، حال آن‌که در (۱۵)، کاربرد «را» همراه مفعول نامشخص غیرجان‌دار («پیامی») روا نیست.

بدین ترتیب، لازار در نوشتار دیگرش (۱۹۸۴) در مقام مقایسه فارسی و هندی درخصوص مفعول‌نمایی افتراقی اظهار داشت که در این زبان‌ها، هر دو عامل «معرفگی» و «جان‌داری» در مفعول‌نمایی افتراقی دخیل‌اند، ولی وزن هر یک از این دو عامل در آن‌ها متفاوت است: در هندی، عامل «جان‌داری» بر عامل «معرفگی» می‌چربد، حال آن‌که در فارسی، «معرفگی» بر «جان‌داری» چیرگی دارد. بر این اساس، باید انتظار داشت که در فارسی، مفعول غیرجان‌دار مشخص بتواند با «را» همراه باشد، ولی مفعول جان‌دار نامشخص نشانه «را» نگیرد (بنگرید به: سطر ماقبل آخر در نمودار (۱)):

(۱۶) اگر توانستی پرنده‌ای بگیری، بگو تا قفسی را که چندی پیش خریدم برایت بیاورم.
در (۱۶)، در بند نخست، «پرنده‌ای» مفعول نکره جان‌دار نامشخص است، حال آن‌که در بند دوم، «قفسی» مفعول نکره غیرجان‌دار مشخص است.

آیسن با جمع‌بندی آراء لازار چنین نتیجه می‌گیرد که در فارسی، عامل جان‌داری فقط درخصوص مفعول‌های نکره نامشخص - که به‌طور کلی، حالت‌نشانی آن‌ها اختیاری است - نقش دارد، و در آن‌ها، احتمال وقوع حالت‌نشانی از انسان تا غیرجان‌دار به‌شدت کاهش می‌یابد (Aissen, 2003, p. 470).^{۲۵} در جدول ۱، صورت‌بندی آیسن از نظریه لازار درباره مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی خلاصه شده است:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

جدول ۱. مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی بر پایه دیدگاه لازار (۱۹۸۲، ۱۹۸۴): گروه اسمی معرفه همواره نشانه مفعولی می‌پذیرد (مفعول‌نمایی اجباری)؛ نکره مشخص معمولاً با نشانه مفعولی همراه می‌شود (مفعول‌نمایی ترجیحی)؛ نکره نامشخص گاهی می‌تواند با نشانه مفعولی همراه شود (مفعول‌نمایی اختیاری)؛ هر اندازه مفعول در مقیاس جان‌داری برجسته‌تر باشد، فراوانی/احتمال همراهی نشانه مفعولی بیشتر است.

Table 1

Differential Object Marking (DOM) According to Lazard (1982, 1984):

Objects in the form of definite noun phrases are always case-marked (compulsory object marking); Objects in the form of indefinite, specific noun phrases are usually case-marked (preferential object marking); Objects in the form of indefinite, unspecific noun phrases are sometimes case-marked (optional object marking): The more prominent the object is on the scale of animacy, the more frequently it is marked with "rā".

غیرجان‌دار	جان‌دار	انسان	جان‌داری / معرفتی
اجباری	اجباری	اجباری	معرفه
ترجیحی	ترجیحی	ترجیحی	نکره مشخص
x	اختیاری	اختیاری	نکره نامشخص

۴-۱. برخی از مهم‌ترین دیدگاه‌های دیگر درباره مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی

آراء دیگری نیز درباره مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی از سوی برخی از زبان‌شناسان پیشنهاد شده است (مثلاً Karimi, 2003؛ دبیرمقدم، ۱۳۸۳؛ برای آگاهی از پیشینه و گوناگونی آراء در این باره بنگرید به: معزی‌پور، ۱۳۹۷). کریمی در این باره تصریح کرده است که در فارسی، مفعول مستقیم مشخص، خواه نکره باشد و خواه معرفه، همواره با «را» همراه می‌شود، حال آن‌که مفعول مستقیم نامشخص با «را» همراه نیست (2003, p. 91). چنان‌که پیداست، این زبان‌شناس به تمایز مد نظر لازار میان مفعول‌های معرفه و نکره درخصوص وجوب یا جواز همراهی «را» و نیز به نقش عامل جان‌داری درخصوص مفعول‌های نامشخص اشاره‌ای نداشته است. به دو مثالی که کریمی در این باره ذکر کرده است بنگرید:

(۱۷) کیمیا تونست ماهی بگیره. *اون خیلی چاقه.

(۱۸) کیمیا تونسست یه آپارتمان پیدا کنه. اون خیلی قشنگه (Karimi, 2003, p. 96).

به رأی کریمی، در جمله (۱۷)، «ماهی» نامشخص است (مدلول مشخصی ندارد) و به جنس ماهی اشاره می‌کند، نه به یک ماهی موجود (از این رو، افزودن جمله «اون خیلی چاقه» روا نیست)، و در جمله (۱۸) نیز، به رأی کریمی، «یه آپارتمان» باز نامشخص است، هرچندکه به آپارتمان موجودی اشاره دارد (از این رو، می‌توان گفت «اون خیلی قشنگه»). بر این اساس، او استنتاج کرده که چون مفعول‌های دو جمله نامشخص‌اند، «را» در پی آن‌ها نیامده است. اما دبیرمقدم، پس از نقل این دو مثال اخیر، در ردّ این ادعا چنین می‌نویسد:

به باور نگارنده، مثال‌هایی مانند «بالآخره من تونسستم یه ماهی بگیرم» و «بالآخره من تونسستم ماهی بگیرم» متفاوت‌اند. در اولی، «یه ماهی» نکره مشخص است و پدیده‌ای است منفرد (دارای فردیت). اما در دومی، که همچون مثال (۱۷) است، «ماهی» اسم جنس، یعنی [دارای] کلیت، است (دبیرمقدم، ۱۳۸۳، ص. ۱۰۷).

به بیان دیگر، «ماهی» در جمله «بالآخره من تونسستم یه ماهی بگیرم»، نکره مشخص، و در جمله «بالآخره من تونسستم ماهی بگیرم» نامشخص است، ولی هیچ‌یک با «را» همراه نشده‌اند، و این ناقض رأی کریمی است که معتقد است مفعول مستقیم مشخص، خواه نکره باشد و خواه معرفه، همواره با «را» همراه می‌شود. دبیرمقدم درباره مثال دوم نیز می‌افزاید:

در مثال (۱۸)، «یه آپارتمان» مشخص است. این استنباط تقویت می‌شود، وقتی فاعل را به اول شخص تغییر دهیم: «من بالآخره تونسستم یه آپارتمان یه خوابه برای اجاره پیدا کنم». قطعاً «یه آپارتمان یه خوابه» در این مثال برای گوینده مشخص است. (دبیرمقدم، همان‌جا) به دیگر سخن، او بر آن است که خود جمله (۱۸) نیز مثال نقض دیگری برای رأی کریمی است، زیرا در آن نیز مفعول مشخصی بدون «را» آمده است.

دبیرمقدم شواهد دیگری نیز بر نقض رأی پیش‌گفته درباره مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی ذکر کرده است:

(۱۹) سرکه شیر را می‌بُرد. (دبیرمقدم، ۱۹۹۲، ص. ۵۵۷)

در مثال اخیر، مفعول مستقیم جمله («شیر») اسم نامشخصی است، ولی با «را» آمده است. مثال‌های فراوان دیگری نیز می‌توان از این دست ارائه کرد:

(۲۰) آتش چوب را می‌سوزاند.

(۲۱) توفان دریا را برمی‌آشوبد.

(۲۲) کم‌آبی کشاورزی را نابود می‌کند.

مثال‌های اخیر تنها سه نمونه از جمله‌هایی با افعال گذرایند که حقیقتی کلی را بیان می‌کنند و مفعول مستقیم نامشخصی (اسم جنس) دارند که با «را» همراه شده است، و حذف «را» در همه این جمله‌ها آن‌ها را غیردستوری می‌گرداند. به عبارت دیگر، کاربرد نشانه مفعولی در چنین مثال‌هایی اختیاری نیست، بلکه اجباری به نظر می‌رسد. به یاد داشته باشیم که بنا بر نظریه پیشنهادی لازار درباره مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی، انتظار می‌رود مفعول نامشخصی که جان‌دار نباشد نشانه مفعولی نگیرد، ولی در مثال‌های اخیر چنین مفعول‌هایی نه تنها نشانه مفعولی گرفته‌اند، بلکه حذف نشانه آن‌ها را غیردستوری می‌سازد.

دبیرمقدم، براساس چنین مثال‌هایی، آرای پیشین را درباره نقش دستوری حرف «را» همچون نشانه مفعول مستقیم کنار گذاشته و رأی تازه‌ای را درباره نقش «را» همچون نشانه مبتدای ثانویه پیش کشیده است (۱۳۸۳). آنچه این رویکرد را برجسته می‌سازد کوششی است که در زمینه گنجاندن همه نقش‌های «را» ذیل نظریه‌ای واحد مبذول داشته است. می‌دانیم که «را» با غیرمفعول مستقیم نیز همراه می‌شود (مثلاً در جمله‌هایی چون «امشب را تا صبح بیدارم» یا «جمعه را استراحت می‌کنم»؛ در این رویکرد، کوشیده شده است تا همه نقش‌های «را» با مفهوم مبتدای ثانویه ارتباط یابند. برخی از زبان‌پژوهان به تأیید این دیدگاه برخاسته و آن را رویکردی «اقتصادی» برشمرده‌اند (مثلاً بنگرید به: راسخ مهند، ۱۳۸۹) و برخی نیز به جرح و تعدیل یا نقد آن همت گمارده‌اند (مثلاً بنگرید به: Dalrymple & Nikolaeva, 2011؛ معزی‌پور، ۱۳۹۷). بنا نیست که در نوشتار حاضر به شرح و ارزیابی این رویکرد پرداخته شود (برای آگاهی از آن بنگرید به: دبیرمقدم، ۱۳۸۳). بلکه این نوشتار می‌کوشد تا نشان دهد که همه مثال‌های نقضی را که در بالا درباره نقش دستوری حرف «را» همچون نشانه مفعول مستقیم ذکر شدند و برخی از مثال‌های نقض دیگر را می‌توان در بر پایه رویکرد کلی آیسن به مفعول‌نمایی افتراقی توضیح داد و توجیه کرد.

۵. تجزیه و تحلیل: بازتعریف نقش «را» براساس رویکرد آیسن به مفعول‌نمایی افتراقی

با آن‌که دیدگاه آیسن درخصوص مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی تفاوت چندانی با دیدگاه لازار در این باره ندارد، و آیسن کمابیش عین آراء لازار را در این باره تکرار کرده است^{۲۶} (Aissen, 2003, pp. 468-471)، می‌توان از شالوده نظری‌ای که آیسن درباره مفعول‌نمایی افتراقی، به طور کلی، پیش کشیده است بهره برد و رویکرد تازه‌ای به مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی و نقش «را» در این زبان ارائه کرد. پیش‌تر از آیسن نقل کردیم که هر اندازه برجستگی مفعول مستقیم بیشتر باشد، احتمال بیش‌تری می‌رود که به صورت بارز نشان‌دار شود» زیرا «فقط آن مفعول‌های مستقیمی که باید از فاعل‌ها تمایز یابند از همه بیش‌تر لازم است نشان‌دار شوند» (2003, p. 437). به دیگر سخن، علی‌القاعده فاعل کنشگر برجسته‌تر از مفعول کنش‌پذیر است و، در نتیجه، به متمایز شدن از مفعول نیازی ندارد. هنگامی لازم یا گاه مرجح است که فاعل و مفعول را از هم متمایز سازیم که به دلیلی، مفعول برجسته باشد. اگر این برجستگی مفعول به اندازه‌ای باشد که نتوان به روشنی فاعل را از مفعول بازشناخت، مفعول را باید به صورت اجباری نشان‌دار کرد، و هنگامی که برجستگی مفعول کم‌تر از این حد باشد، می‌توان مفعول را به صورت ترجیحی یا اختیاری نشان‌دار ساخت، و، سرانجام، اگر هیچ ابهامی در تمایز فاعل از مفعول در میان نباشد، هیچ نیازی به نشان‌دار کردن مفعول نیست. آیسن این مطالب را با استفاده از مفهوم «تطابق هماهنگ» که آن را از نظریه بهینگی اخذ کرده بیان نموده است. «تطابق هماهنگ» در این جا بدین معناست که امکان حالت‌نشانی مفعول در جمله با اندازه برجستگی مفعول نسبت به فاعل هماهنگ یا میزان می‌شود. اگر برجستگی مفعول جمله، به لحاظ جان‌داری و/یا معرفگی، بر برجستگی فاعل جمله بچربد یا با آن برابری کند، چنین مفعولی را باید نشان‌دار کرد؛ اگر مفعول اندکی کم‌تر از فاعل برجسته باشد، می‌توان آن را نشان‌دار کرد یا نکرد؛ و اگر مفعول آشکارا برجستگی کم‌تری نسبت به فاعل داشته باشد، نشان‌دار کردن آن منتفی است.

درواقع، در نمودار ۱، فقط سلسله‌مراتب برجستگی مفعول بر پایه دو مقیاس جان‌داری و

معرفگی ذکر شده است. اما برجستگی مفعول به‌تنهایی برای تعیین حالت‌نشانی آن کافی نیست، بلکه باید دو قید تعیین‌کننده دیگر را نیز در نظر گرفت: (۱) برجستگی مفعول نسبت به برجستگی فاعل جمله؛ (۲) ارجحیت نوع برجستگی در هر زبان. در توضیح قید (۱) باید تکرار کرد که اگر فاعل و مفعول به لحاظ جان‌داری و/یا معرفگی با هم برابری کنند یا مفعول برجسته‌تر از فاعل باشد، حالت‌نشانی مفعول ضرورت می‌یابد، و در غیر این صورت چنین ضرورتی وجود ندارد. اما مراد از قید (۲) آن است که در هر زبانی ممکن است یکی از مقیاس‌های برجستگی ارجحیت بیشتری داشته باشد. مثلاً گفتیم که در زبان هندی، جان‌داری بر معرفگی می‌چربد، حال آن‌که در فارسی، معرفگی ارجحیت آشکاری دارد.

بر این اساس، می‌توان انتظار داشت که در فارسی، مفعول معرفه همواره با «را» نشان‌دار شود، زیرا در مقیاس اصلی برجستگی (در این‌جا، «معرفگی») با هر فاعلی - معرفه باشد یا نکره - یا برابری می‌کند یا از آن برجسته‌تر است:

(۲۳) انگاری یک چیزی پام را گزید. (فاعل: نکره نامشخص؛ مفعول: معرفه)

(۲۴) مردی چمدانم را برداشت و با خودش برد. (فاعل: نکره مشخص؛ مفعول: معرفه)

(۲۵) امروز پدرم مرا به مدرسه برد. (فاعل: معرفه؛ مفعول: معرفه)

اما مفعول نکره مشخص، اگر فاعل نکره مشخص یا نامشخص داشته باشد، نشان‌دار می‌شود (به‌ترتیب، مثال‌های ۲۶ و ۲۷)، ولی اگر فاعل معرفه داشته باشد، اجباری به حالت‌نشانی آن نیست، هرچند که می‌توان آن را نشان‌دار کرد (مثال ۲۸):

(۲۶) جلو چشم‌هام، دزدی چمدانی را که همین امروز خریده بودم با خودش برد.

(۲۷) میان شلوغی، یک کسی مردی را که کنارم بود به‌سختی هل داد.

(۲۸) هدیه‌ای (را) که برای جشن تولدت گرفته بودم جا گذاشتم.

مفعول نامشخص، اگر فاعل نامشخص داشته باشد، لزوماً نشان‌دار می‌شود (مثال ۲۹). در غیر این صورت، حالت‌نشانی مفعول بر مبنای مقیاس جان‌داری آن انجام می‌پذیرد (مثال‌های ۳۰-۳۲):

(۲۹) آب شکر را در خود حل می‌کند.

(۳۰) به نظرم آمد که یکی از آن‌ها چیزی (را) زیر لباسش قایم کرده بود.

(۳۱) بهتر است استاد منبعی فارسی برای این درس تعیین کند.

(۳۲) بهتر است استاد دانشجویی را به نمایندگی کلاس تعیین کند.

در جدول ۲، چگونگی مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی بر مبنای برجستگی مفعول جمله نسبت به فاعل آن خلاصه شده است:

جدول ۲. مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی بر مبنای برجستگی نسبی مفعول/فاعل: مفعول معرفه با فاعل معرفه (مشخص یا نامشخص) به صورت اجباری با «را» نشان‌دار می‌شود (ستون اول)؛ مفعول نکره مشخص با فاعل نکره نامشخص یا مشخص به صورت اجباری، و با فاعل معرفه به صورت اختیاری با «را» نشان‌دار می‌شود (ستون دوم)؛ مفعول نکره نامشخص با فاعل نکره نامشخص به صورت اجباری، و با فاعل نکره مشخص به صورت اختیاری نشان‌دار می‌شود، ولی با فاعل معرفه بر حسب مقیاس جن‌داری، گاه به صورت اختیاری نشان‌دار می‌شود و گاه نشانه مفعولی نمی‌پذیرد (ستون سوم).

Table 2

Differential Object Marking in Farsi, Based on the Relative Prominence of Object/Subject:

A definite object with a definite subject (whether specific or unspecific) must be marked with "rā" (the first column); An indefinite, specific object with an indefinite subject (whether specific or unspecific) must be marked with "rā", but with a definite subject, it can optionally be marked with "rā" (the second column); An indefinite, unspecific object with an indefinite, unspecific subject must be marked with "rā", but with an indefinite, specific subject, it can optionally be marked with "rā", while with a definite subject, it is used either with or without "rā", depending on its scale of animacy (the third column).

نکره نامشخص			نکره مشخص	معرفه	مفعول فاعل
بی‌جان	جان‌دار	انسان			
*	اختیاری	اختیاری	اجباری	اجباری	معرفه
	اختیاری	اجباری	اجباری	اجباری	نکره مشخص
	اجباری	اجباری	اجباری	اجباری	نکره نامشخص

بدین ترتیب، به نظر می‌رسد که بتوان همه مثال‌های نقضی را که پیش‌تر درباره نقش دستوری «را» همچون نشانه مفعول ارائه شده بود توجیه کرد. مثلاً جمله‌هایی که دبیرمقدم آن‌ها را همچون مثال‌های نقض ذکر کرده‌اند همگی توجیه‌پذیر می‌شوند: جمله «بالآخره من تونستم یه آپارتمان یه‌خوابه برای اجاره پیدا کنم»، که در آن، مفعول نکره مشخص بدون «را» آمده به‌روشنی قابل توضیح است. بر پایه رویکرد اخیر، از آن‌جا که فاعل جمله ضمیر شخصی معرفه و مفعول جمله نکره مشخص است، می‌توان از آوردن «را» صرف نظر کرد، زیرا فاعل به لحاظ معرفگی از مفعول آشکارا برجسته‌تر است، هرچندکه آوردن «را» جمله را غیردستوری نمی‌سازد (حالت‌نشانی اختیاری).

مثال‌های (۱۹) تا (۲۲) نیز که در آن‌ها، مفعول‌های (غیرجان‌دار) نامشخص با «را» همراه شده‌اند و حذف «را» جمله‌ها را غیردستوری می‌گرداند (مانند جمله «سرکه شیر را می‌برد»، به نقل از دبیرمقدم، ۱۹۹۲، ص. ۵۵۷) و آشکارا ناقض آراء لازار و کریمی‌اند - چه هر دو همراهی «را» با مفعول (غیرجان‌دار) نامشخص را روا ندانسته‌اند - بر پایه رویکرد اخیر توجیه‌پذیرند: آوردن «را» در چنین مثال‌هایی اجباری است، زیرا فاعل و مفعول در این جمله‌ها از نظر معرفگی در رتبه یکسانی قرار دارند (هر دو نامشخص‌اند) و، در نتیجه، مفعول چنین جمله‌هایی را باید نشان‌دار کرد (حالت‌نشانی اجباری).

افزون بر این، بر پایه رویکرد اخیر به نقش دستوری «را» همچون نشانه مفعول می‌توان تمایز روشنی میان مفعول‌های جمله‌های زیر در نظر گرفت:

(۳۳) حسن سر راهش غذای خود را خورده بود.

(۳۴) حسن سر راهش غذایی (را) خورده بود که...

(۳۵) حسن سر راهش غذایی خورده بود.

فاعل هر سه جمله («حسن») معرفه است. بنابراین، مطابق با مندرجات جدول ۲، در جمله (۳۳)، مفعول معرفه است و باید با «را» نشان‌دار شود؛ در جمله (۳۴)، مفعول نکره مشخص است و به صورت اختیاری با «را» نشان‌دار شده است؛ و، سرانجام، در جمله (۳۵)، مفعول جمله نکره نامشخص و غیرجان‌دار است و، از این رو، با «را» نشان‌دار نشده است.^{۳۷}

۶. نتیجه

با بهره‌گیری از این رویکرد تازه به پدیده مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی، می‌توان بر مبنای میزان معرفگی/مشخص‌بودگی فاعل نسبت به معرفگی/مشخص‌بودگی مفعول (و نه معرفگی/مشخص‌بودگی مفعول به‌تنهایی) مثال‌های نقضی را که زبان‌پژوهان تاکنون در خصوص کاربرد «را» همچون نشانه مفعول مستقیم پیش کشیده‌اند به‌روشنی توجیه کرد و به بازتعریف نقش «را» همچون نشانه مفعول مستقیم پرداخت. شالوده نظری این رویکرد تازه بر پژوهش‌های رده‌شناسان پیشین، به ویژه کارهای جودیث آيسن، استوارست، هرچندکه خود آيسن و دیگران از چنین منظری به بازتعریف نقش «را» ننگریسته‌اند. در رده‌شناسی، افزون بر تأیید نقش سلسله‌مراتب در وقوع هر پدیده دستوری، باید بتوان تبیین‌های دقیقی را نیز که چرایی آن پدیده را توضیح دهد ارائه کرد. چنین می‌نماید که با رویکرد اخیر به نقش دستوری «را» در فارسی بتوان چرایی رخداد مفعول‌نمایی افتراقی را - که همانا متمایز ساختن فاعل کنشگر از مفعول کنش‌پذیر است - به‌خوبی توضیح داد.

اجرای مطالعات پیکره‌بنیاد آینده می‌تواند در راستای تقویت شواهد درستی این رویکرد راه‌گشا باشد و به سنجش فراوانی نسبی کاربرد «را» - در جاهایی که کاربرد آن «اختیاری» باشد - بینجامد. بدین ترتیب، امید می‌رود که مطالعات آینده به رویکرد حاضر دقت کمی بیشتری ببخشند.

۷. پی‌نوشت‌ها

1. Differential Object Marking (DOM)
2. Judith Aissen (1948-)
3. Optimality Theory
4. Gilbert Lazard (1920- 2018)
5. Georg Bossong (1948-)
6. prominence
7. harmonic alignment
8. Alan Prince
9. Paul Smolensky

۱۰. اصطلاح «شروط نشان‌داری» (markedness constraints) که از مفاهیم اصلی نظریه بهینگی شمرده

می‌شود ربطی به حالت‌نشانی (case marking) یا نشان‌دارکردن برخی از ارکان جمله چون مفعول ندارد. در نظریهٔ بهینگی، شروط نشان‌داری در برابر «شروط وفاداری» (faithfulness constraints) قرار دارند. شروط نشان‌داری ایجاب می‌کنند که برون‌دادهای زبانی مطابق پاره‌ای از معیارهای خوش‌ساختی باشند، ولی شروط وفاداری مستلزم آن‌اند که برون‌دادهای زبانی شکل‌های (واژگانی) اصلی خود را حفظ کنند. شروط وفاداری و شروط نشان‌داری دارای سلسله‌مراتب یا اولویت‌اند، ولی ترتیب این اولویت‌ها می‌تواند در زبان‌های مختلف متفاوت باشد. همین تفاوت ترتیب اولویت‌هاست که گوناگونی‌های زبان‌ها را موجب می‌شود (برای آگاهی بیشتر در این باره بنگرید به: Kager, 2004). در این‌جا، شروط نشان‌داری که به صورت منفی بیان شده‌اند بدین معناست که در جمله‌های دارای فعل گذرا، اولویت قید «عدم کاربرد فاعل غیرجان‌دار» به ترتیب بیش از اولویت‌های قیدهایی «عدم کاربرد فاعل جان‌دار» و «عدم کاربرد فاعل انسان» است، حال آن‌که اولویت قید «عدم کاربرد مفعول انسان» بیش از اولویت‌های قیدهایی «عدم کاربرد مفعول جان‌دار» و «عدم کاربرد مفعول غیرجان‌دار» است.

- 11. Jakaltek
- 12. entity
- 13. specificity

۱۴. حتی افزودن صفت «مشخص» لزوماً اسم نکره را مشخص نمی‌سازد: «هر کسی معمولاً تاریخ مشخصی را به خاطر می‌سپارد: تاریخ تولد خودش». در این جمله، «تاریخ مشخصی» نکره است و به هیچ تاریخ مشخصی نیز دلالت ندارد.

- 15. partitive
- 16. universal quantifiers

۱۷. آنچ آن‌چه را درخصوص جملهٔ (۸) آمد تعمیم داده و نتیجه گرفته است: «همهٔ سورها مشخص‌اند» (Enç, 1991, p. 11).

- 18. Kalkatungu
- 19. Pitjantjatjara

- 22. Ritharnggu
- 23. Dhargari
- 24. Bayungo

۲۵. در این باره به دو مثال زیر بنگرید:

کسی را آن‌جا ندیدم.

چیزی آن‌جا ندیدم.

اگر بپذیریم که «کسی» در جملهٔ نخست و «چیزی» در جملهٔ دوم هر دو مفعول نکرهٔ نامشخص باشند،

چنین می‌نماید که حذف «را» از جمله اول یا افزودن «را» به جمله دوم با شَمّ زبانی گویشور فارسی چندان سازگار نباشد.

۲۶. این دو زبان‌شناس دربارهٔ مفعول‌نمایی افتراقی در فارسی همداستان‌اند: در فارسی، همهٔ مفعول‌های معرفه، چه جان‌دار باشند و چه نباشند، لزوماً نشانهٔ مفعولی «را» می‌گیرند (Lazard, 1982, p. 181; Aissen, 2003, p. 468)، ولی مفعول‌های نکره به صورت اختیاری نشان‌دار می‌شوند، مگر مفعول نکرهٔ مشخص که علی‌القاعده نشان‌دار می‌شود (Lazard, 1982, p. 183; Aissen, 2003, p. 468).

۲۷. ممکن است در این‌جا پرسشی پیش آید: اگر جملاتی شبیه به مثال‌های ۳۳-۳۵، این بار با فاعل اول شخص مفرد به کار رود، آیا همچنان می‌توان مطالبی را که در بند بالا درباره‌شان آمد، دربارهٔ این جمله‌ها نیز بیان کرد:

سر راهم یه چیزی خوردم.

سر راهم یه غذایی خوردم.

به نظر می‌رسد که در این دو جمله، مفعول‌های مستقیم، بنا بر تعریف نخستینی که پیش‌تر برای گروه اسمی مشخص ذکر شد، اسم‌های نکرهٔ مشخص باشند، چه گویندهٔ جمله آشکارا می‌داند که چه چیزی را خورده است. اما با این همه، این مفعول‌های مشخص بدون «را» آمده‌اند، و افزودن «را» به آن‌ها جمله‌ها را آشکارا غیردستوری می‌سازد. بر این اساس، چنین می‌نماید که نمونه‌هایی مانند این دو مثال بتوانند آن‌چه را در بالا آوردیم نقض کنند، چه انتظار داریم که همراهی مفعول مشخص با «را» - در صورت معرفه بودن فاعل - اختیاری باشد و جمله را غیردستوری نسازد (بنگرید به: ستون دوم از جدول ۲).

به منظور پاسخ‌گویی به این پرسش باید در مفهوم «مشخص‌بودگی» تأمل بیشتری کرد. معنایی که پیش‌تر از مشخص‌بودگی ذکر شد، تنها به بخشی از پیوستار مفهومی این مقوله مربوط است. به دیگر سخن، مشخص‌بودگی پیوستاری است که آن‌چه پیش‌تر در خصوص گروه اسمی مشخص و نامشخص گفتیم دو سر طیف آن مقولهٔ مفهومی را تعریف می‌کند. در این پیوستار مشخص‌بودگی، گروه‌های اسمی، بسته به آن‌که گوینده مدلول سخن خود را تا چه حد دقیق و روشن بیان کند، رده‌بندی می‌شوند. گروهی اسمی که گوینده هیچ مدلول معینی را از آن در نظر نداشته و اشارهٔ دقیق و روشنی به آن نکرده باشد گروه اسمی نامشخص است؛ و گروهی اسمی که گوینده مدلول معینی را از آن در نظر داشته و به‌دقت و به‌روشنی به آن اشاره کرده باشد گروه اسمی مشخصی است که در تعریف پیشین‌مان از آن آمد. اما گاه گروه اسمی چنان است که گوینده مدلول معینی را از آن در نظر

دارد، ولی نمی‌خواهد یا نمی‌تواند به‌دقت و به‌روشنی به آن اشاره کند. چنین گروه اسمی‌ای، بسته به آن‌که اشاره به آن تا چه اندازه دقیق و روشن باشد، در پیوستار مشخص‌بودگی در جایی میان دو سر این طیف واقع است. در مقام ذکر مثال، در جمله «سر راهم چیزی نخوردم»، «چیزی» اسم نامشخصی است، زیرا گوینده با ذکر آن، به هیچ مدلول معینی اشاره دقیق و روشنی نمی‌کند. اما در جمله‌های زیر، به‌تدریج از نامشخصی مفعول جمله کاسته شده تا آن‌که سرانجام، به صورت معرفه مشخص درآمده است:

- سر راهم یک چیزی خوردم.
 - سر راهم یک غذایی خوردم.
 - سر راهم فست فود خوردم.
 - سر راهم پیتزا خوردم.
 - سر راهم پیتزایی (را) خوردم که نظیر نداشت.
 - سر راهم پیتزایی را که دیشب برایم درست کرده بودی خوردم.
- در جمله اول، «یک چیزی» مفعولی است که گوینده با ذکر آن، به مدلولی که در ذهن دارد نه تنها اشاره دقیق و روشنی نکرده بلکه با کم‌ترین میزان دقت و شفافیت از آن یاد کرده است. در جمله دوم، این دقت و شفافیت با تعبیر «یک غذایی» اندکی بیشتر شده است. در دو جمله بعدی، گوینده با ذکر اسم‌های جنس «فست فود» و «پیتزا» رفته‌رفته بر این دقت و شفافیت افزوده است، ولی همچنان به مدلول معینی اشاره دقیق و روشنی ندارد. اما در جمله ماقبل آخر، با ذکر «پیتزایی که نظیر نداشت» به‌دقت و به روشنی به مدلولی که در نظر دارد اشاره می‌کند (مفعول نکره مشخص). و سرانجام، در جمله آخر، مفعول جمله به صورت معرفه و کاملاً مشخص درآمده است.
- بنابراین، می‌توان عدم نیاز به «را» در مثال‌هایی چون «سر راهم یک چیزی خوردم» را چنین توضیح داد که مفعول در این جمله‌ها تا اندازه زیادی نامشخص است و، در نتیجه، می‌توان با آن چون نکره نامشخص رفتار کرد. از این‌روست که آوردن «را» در چنین جمله‌هایی روا نیست: مفعول نکره نامشخص غیرجان‌دار، چنان‌چه فاعلش معرفه باشد، «را» نمی‌پذیرد (بنگرید به: جدول ۲).

۸. منابع

- دبیرمقدم، م. (۱۳۶۹). پیرامون "را" در زبان فارسی. *مجله زبان‌شناسی*، ۷(۱)، ۲-۶۰.
- دبیرمقدم، م. (۱۳۸۳). زبان فارسی و نظریه‌های زبانی: در جست‌وجوی چارچوبی برای تدوین دستور جامع زبان فارسی. *نامه فرهنگستان، دستور*، ۱(۱)، ۹۳-۱۲۹.
- راسخ مهند، م. (۱۳۸۹). مفعول‌نمایی افتراقی: نگاهی دیگر به «را». *زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان، دانشگاه فردوسی مشهد*، ۲(۲)، ۱-۱۳.
- صادقی، ع. ا. (۱۳۴۹). "را" در زبان فارسی امروز. *نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز*، ۹۳، ۲-۲۲.
- معزی‌پور، ف. (۱۳۹۷). «را» نشانه ابتدای ثانویه؟. *ویژه‌نامه نامه فرهنگستان، دستور*، ۱۴، ۷۵-۱۲۸.
- نائل خانلری، پ. (۱۳۵۱). *دستور زبان فارسی*، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

References

- Aissen, J. (2003). Differential object marking: Iconicity versus economy. *Natural Language and Linguistic Theory*, 21, 435–483.
- Böhm, S. (2015). Differential object marking in standard Turkish and Caucasian Urum" *STUF - Language Typology and Universals*, 68 (4), 421–438.
- Bosson, G. (1985). *Empirische universalienforschung: Differentielle objektmarkierung in der neuiranischen sprachen*. Narr
- Browne, W. (1970). More on definiteness markers: Interrogatives in Persian. *Linguistic Inquiry*, 1(3), 359–363.
- Comrie, B. (1989). *Language universals and linguistic typology*. Second edition. University of Chicago Press.
- Comrie, B. (2019). Iranian languages and linguistic typology. In A. Korangy & B. Mahmoodi-Bakhtiari (Eds.), *Essays on typology of Iranian languages* (pp. 1–4). De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110604443-001>

- Craig, C. (1977). *The Structure of Jacaltec*. University of Texas Press.
- Croft, W. (1990). *Typology and universals*. Cambridge University Press.
- Czypionka, A. (2013). The interplay of object animacy and verb class in representation building. Humboldt-Universität zu Berlin: PhD Dissertation. Retrieved from <https://dnb.info/105439640X/34>
- Dabir-Moghaddam, M. (1992). On the (in)dependence of syntax and pragmatics: Evidence from the postposition *-rā* in Persian. In D. Stein (Ed.). *Cooperating with written texts: The pragmatics and comprehension of written texts* (pp. 549–573). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Dabir-Moghaddam, M. (1369/1990). About "*rā*" in Persian. *Linguistics Journal*, 7 (1), 2–60. [In Persian].
- Dabir-Moghaddam, M. (1383/2004). The Persian language and linguistic theories: In search of framework for the comprehensive Persian grammar. *Nameh Farhangestan, Dastur*, 1(1), 93–129. [In Persian].
- Dahl, S. (2008). Animacy and egophoricity: Grammar, ontology and phylogeny. *Lingua*, 118, 141–150.
- Dalrymple, M., & Nikolaeva, I. (2011). *Objects and information structure*. Cambridge University Press.
- Enç, M. (1991). The semantics of specificity. *Linguistic Inquiry*, 22(1), 1–25.
- Frawley, W. (1992). *Linguistic semantics*. Routledge.
- Galdeano, R. B. (2017). Differential object marking in Catalan: Contexts of appearance and analysis. Master thesis in Cognitive Science and Language. Universitat Autònoma de Barcelona. Retrieved from
- http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/117104/1/Differential%20Object%20Marking%20in%20Catalan_Rutbenito.pdf
- Kaan, E. (1998). Sensitivity to NP-type: Processing subject-object ambiguities in

Dutch. *Journal of Semantics*, 15, 335–354.

- Kager, R. (2004). *Optimality theory*. Cambridge University Press.
- Karimi, S. (1989). *Aspects of Persian syntax, specificity and the theory of grammar*. Ph.D dissertation, University of Washington.
- Karimi, S. (1990). Obliqueness, specificity, and discourse functions: *râ* in Persian. *Linguistic Analysis* 20, 139–191.
- Karimi, S. (2003). On object positions, specificity, and scrambling in Persian. In S. Karimi (Ed.). *Word order and scrambling* (pp. 91–126). Blackwell.
- Krause, E., & von Heusinger, K. (2019). Gradient effects of animacy on differential object marking in Turkish. *Open Linguistics*, 5, 171–190.
- Lambton, A. (1984). *Persian grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lazard, G. (1982). Le morphème *râ* en Persan et les relations actancielles. *Bulletin de la société de linguistique de Paris*, 73, 177–208.
- Lazard, G. (1984). Actance variations and categories of the object. In F. Plank (Ed.). *Objects: Towards a theory of grammatical relations* (pp. 269–292). Academic Press.
- Moezzi-pour, F. (1397/2018). Is "*râ*" a marker of secondary topic? *Nameh Farhangestan, Dastur*, 14, 75–128. [In Persian].
- Natel-Khanlari, P. (1351/1972). *Persian grammar*. Tehran: Bonyād Farhang-e Iran. [In Persian].
- Ojeda, A. (1991). Definite descriptions and definite generics. *Linguistics and Philosophy*, 14, 367–397.
- Peterson, D. (1974). *Noun phrase specificity*. PhD dissertation, University of Michigan.
- Rahimian, J., & Hajiani, F. (2009). Semantic-pragmatic function of *râ* in Persian: A diachronic and synchronic study. *Journal of Indo-European Studies Monograph*,

56, 399–420.

- Rāsekh Mahand, M. (1389/2010). Differential object marking: Another view of "rā". *Linguistics and Khorasan's Dialects*, 2(2), 1–13. [In Persian].
- Roberts, J. (2005). *Râ* in Persian and information structure. In *Proceedings SIL International*. Retrieved from <http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/vanvalin/rrg.html>.
- Rodríguez-Mondoñedo, M. (2007). The syntax of objects: Agree and differential object marking. PhD Dissertation from University of Connecticut. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/27401492_The_syntax_of_objects_Agree_and_differential_object_marking
- Sadeqi, A. A. (1349/1970). "Rā" in modern Persian. *Journal of the Faculty of Literature and Humanities of Tabriz University*, 93, 2–22. [In Persian].
- Shokouhi, H., & Kipka, P. (2003). A discourse study of Persian *râ*. *Lingua*, 113 (10), 953–966.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی